

Els Turull

Orgueners de les nostres terres

Per Ricardo Miravet* i Julià Pastor

La ciutat de Morella té, entre moltes altres riqueses del patrimoni històric i cultural, un dels orgues històrics més important d'Espanya i, sens dubte, l'instrument barroc més important del País Valencià.

L'estudi i la restauració d'aquest magnífic instrument va permetre comprovar la increïble mestria artesanal de l'autor, Francisco Turull, a qui s'atribuïen nombrosos orgues del Baix Aragó i de tota la zona nord del País Valencià, datats des de 1704 (Fontespatla) fins a darreries del segle XVIII.

Ja hi havia algunes cites amb dades documentals o amb intuïció encertada de les construccions dels Turull per aquestes contrades¹. L'intent del nostre estudi era fonamentar les afirmacions en dades evidents i, tot i això, tampoc no ha estat fàcil l'empresa ni la possibilitat de evitar els errors.

Vam trobar la firma de Francisco Turull en tres instruments: Fontespatla (1704), Morella (1719) i Tronxó (1745). Les firmes estaven fetes sobre badana blanca enganxada al fons de l'arca de vent del secret de l'orgue amb la mateixa redacció: *Franciscus Turull me fecit anno...* Per un altre cantó, Vicent Ros² va traure a la llum referències de documents originals on es demostrava que el mateix Francisco Turull havia fet l'orgue d'Albocàsser (1734) i el de Catí (1742) en col·laboració amb son germà Juan Antonio. Això ja representava un error, com veurem.

Poc després, en un article ben documentat sobre els orgues de Tarazona escrit per Juan C. Escribano Sanchez³ podem llegir en un document transcrit de 1785: "*Francisco Turull, el maestro orguenero que pretendió reformar el órgano, envía un memorial al Cabildo pidiendo alguna gratificación, y éste acuerda que no hay lugar*".

També tenim una altra cita⁴ on diu que un tal *Francisco Furull* (error de transcripció de Turull) va fer l'orgue d'Estadilla a la província d'Osca, l'any 1793.

Era bastant evident que no podia tractar-se del mateix orguener perquè, encara que fóra molt jove quan va fer l'orgue de Fontespatla (1704), hauria de tenir uns vint anys, com a mínim, per acceptar la responsabilitat d'una obra tan important. En la restauració de l'orgue de Tarazona tindria ja 105 anys i en la construcció d'Estadilla ratllant els 120. En altres articles més recents se citen treballs de Francisco, Juan Antonio i Antonio Turull i le dates arriben fins a començaments del segle XIX.

La passió per l'obra morellana de Turull i el desig de desxifrar l'enigma Francisco Turull ens va portar a estudiar tots els instruments, o restes d'instruments deixats pels Turull i indagar pacientment, al mateix temps, pels arxius eclesiàstics i notariais on pensàvem que hi podia haver algun rastre.

El resultat de les investigacions ha estat molt satisfactori i ha augmentat l'admiració per la personalitat de Francisco Turull que, a més de fer obres mestres d'orgueneria, va crear una dinastia no sols de quatre generacions d'orgueners, sinó també d'eminentes personalitats que van destacar en llocs importants de la societat de l'època.

La clau primera i fonamental per a desxifrar l'enigma dels orgues de Francisco Turull, tan distants en el temps els uns dels altres, ens la va facilitar el document de les capitulacions de l'orgue de Sorita, trobat al A.H.N.M (Arxiu Històric Notarial de Morella)⁵. El document, de 27 d'agost de 1729⁶, està firmat per dos Fran^{co}. Turull, el pare (*mayor en dias*) i Fran^{co}. Turull, el fill (*menor en dias*). Les signatures són quasi idèntiques encara que en el major en dies

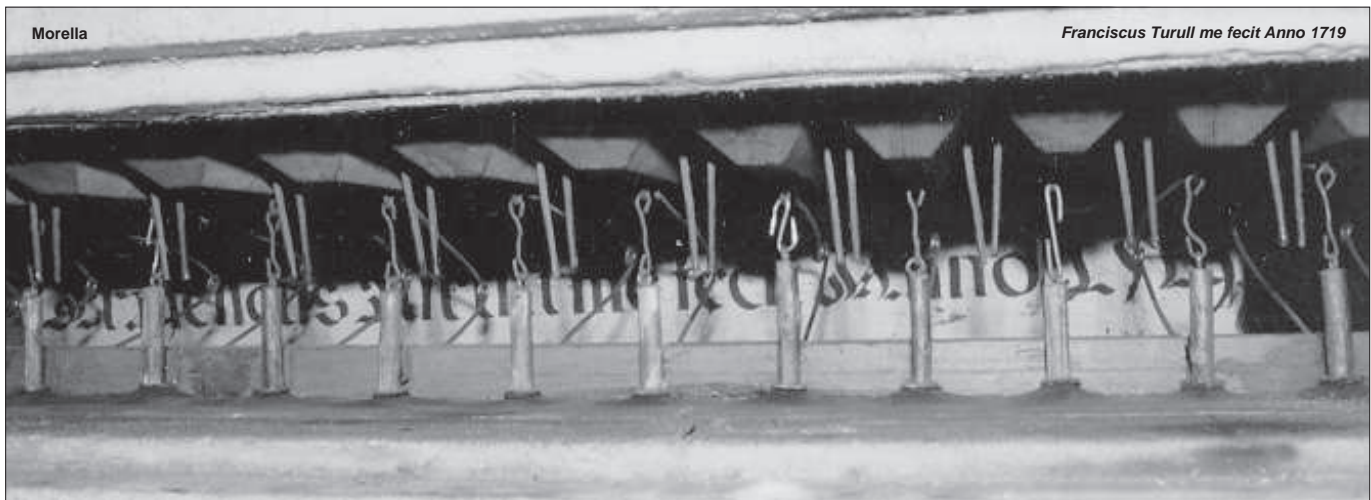
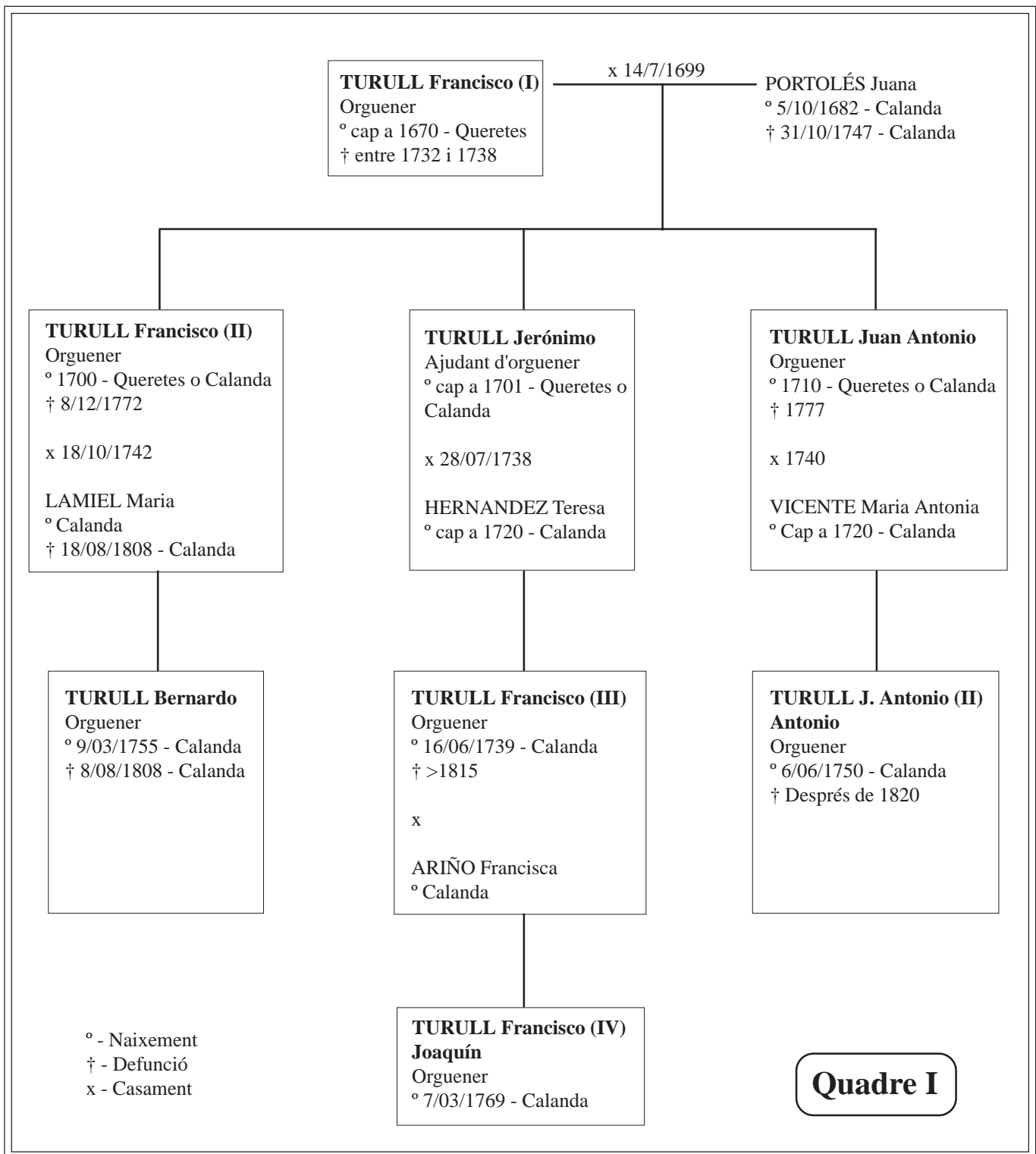
MONOGRÀFIC

Signatures de la capitulació de l'orgue de Sorita

Francisco Turull mayor
Mr. Joseph Pastor Piero

Fran^{co} Turull menor
Al. Serric
Jesús Soriano

Morella

Franciscus Turull me fecit Anno 1719

pareix notar-se lleugerament (o és cosa d'apreciació) una inseguretat pròpia de una persona de més edat.

La troballa d'aquesta data tan aclariadora va desencadenar noves recerques i, gràcies als documents trobats als arxius notariais i parroquials de Morella, Calanda i Tronxó, vàrem poder reconstruir gran part de la genealogia descendent de Francisco Turull, l'autor de l'orgue de Morella, i descobrir, al mateix temps, que hi va haver, al menys, vuit orgueners Turull dels quals, quatre, portaven el nom de Francisco. També estem en condicions d'afirmar que l'activitat dels Turull va començar a finals del XVII i es va acabar a principis del XIX i que dos d'ells van ser els més actius i qualificats: Francisco Primer i el seu fill Juan Antonio.

Per a facilitar-ne la comprensió podeu veure en el quadre I un resum de l'arbre genealògic on es troben els membres de la família que van exercir l'ofici d'orguener.

El fet d'haver-hi quatre orgueners amb el mateix nom de Francisco ha portat a moltes confusions entre els historiadors i més si tenim en compte que Francisco (I) i Francisco (II) firmaven gairebé igual a les actes, rebuts i capitulacions i posaven cartells al fons de l'arca de vent del secret sempre amb la mateixa redacció: *Franciscus Turull me fecit anno...* amb caràcters grossos sobre badana blanca o paper.

Com ja hem dit, s'atribuïen a un mateix Francisco Turull innumbrables obres disseminades per la zona. En el moment present, i després d'anys d'estudis, s'ha aclarit prou l'enigma i podem descriure la dinastia dels Turull i gran part de la seua obra artística.

Malgrat tot, sempre queden interrogants, gràcies a Déu. No hem pogut trobar quin any va nàixer Francisco (I) (els arxius de Queretes van desaparèixer completament). Tampoc no sabem on, com i amb qui va aprendre l'ofici d'orguener per ser-ne tan bon mestre. Molts elements concordants, dates, composició dels instruments i detalls de construcció apunten cap a la hipòtesi que va poder aprendre l'ofici amb Joseph de Sesma, al taller de Saragossa. Tampoc no sabem per què la prolífica família dels Turull desapareix de forma tan sobtada i definitiva de Calanda a començaments del XIX (la guerra del Francès?

Francisco Turull (I)

El fundador de la dinastia va ser Francisco Turull (I), nascut a Queretes

província de Terol com està clarament escrit al paper que es va trobar a la cadireta de l'orgue de Morella i que diu textualment:

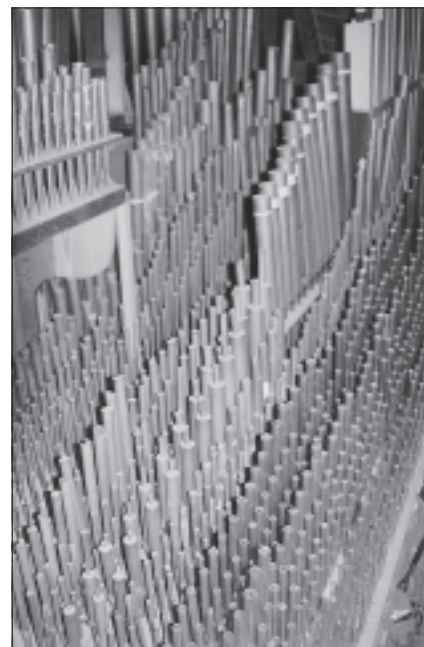
"Francisco Turull de Cretas, lugar de Aragon hizo el organo de Morella año 1720, Administradores, Mn. Mathias Gil, Pbo, Mn. Casimiro Presiach, pbo, Mn. Joseph Miro pbo. Dr. Juan Bautista Garcia pbo.; hizo la caja Vicente Dolz, escultor, la obra de albañil Joseph Ayora carpintero, y Albañil, la obra de Registros secretos fuelles y demas de carpinteria Joseph Sanz Carpintero, la obra dem la baranda de ferro la hizo Joseph Garriques, herrero y el maestro de Organo se llamava Mn. Pedro Herrera Pbo. Y era aragonés, los demas todos hijos de Morella. Diran una Ave Maria por caridad por el difunto relator, en Morella a 20 de Março de 1720, digo año mil setecientos y veinte".

Encara que no hem pogut trobar la partida de naixement, deduïm que va nàixer cap al 1670. La seua primera obra va ser el 1704, orgue de Fontespatla. El 1718 va construir l'orgue de Massalió. Abans del 1920 va fer l'orgue de l'església de Montalvà (*en el reyno de Aragon*)⁷. A continuació, l'obra més important seua i de tota la família: l'orgue de l'arxiprestal de Morella, 1717-1720. En eixa mateixa època s'instal·la a Morella, on va tenir uns quants fills, un d'ells s'hi va quedar a viure. Gairebé contemporani de l'orgue de Morella és el de Calaceit. Es van firmar les capitulacions el 1721 i es va entregar el 1725. Fa l'orgue de Sorita l'any 1729 ajudat pel seu fill Francisco (II).

Del seu primer matrimoni amb Margarita Vicente no ens consta que tinguera fills. Ja vidu, es va casar, l'any 1699, amb Joana Portoles, a Calanda, i van tindre com a mínim 8 fills.

La troballa d'uns poders de *Fran^{co}. Turull Organero i de Juana Portoles vecinos de esta villa de Morella a Cosme Olles de Calanda*⁸ pels protocols del notari Gaspar Jovaní va ser l'altra gran pista de la investigació, que ens va permetre trobar, als arxius parroquials de Calanda, tota la família, atés que l'àvia Juana va ser padrina de baptisme de gran part dels seus néts.

Francisco Turull (I) va morir entre 1732, que firma a Morella un document de venda d'una casa seua de la Mata i 1738 en què la seua dona fa de padrina d'un dels néts i ja figura en l'acta com a vídua de F. Turull. Per a situar la data de la mort ens guia també el contracte de 1734 de l'orgue d'Albocàsser que ja està firmat i realitzat pels germans Turull de

Interior de l'orgue major, Morella

Calanda Francisco (II) i Juan Antonio. Segons això últim, o ja havia mort o ja havia abandonat l'ofici.

Fills de Francisco (I)

Francisco (II), orguener. Nascut en 1700, va morir a Calanda el 1772.

Jerónimo, ajudant d'orguener, nascut cap al 1701 i mort a Calanda cap al 1760

Juan Antonio, orguener. Nascut en 1710 i mort a Calanda el 1776.

Joseph, nascut cap al 1711 va morir a Morella l'any 1784.

Emmanuel Vicente. Va nàixer a Morella el 1721.

Roberto. Nascut a Morella el 1725.

Thomas Joaquim Vicente, nascut a Morella l'any 1726.

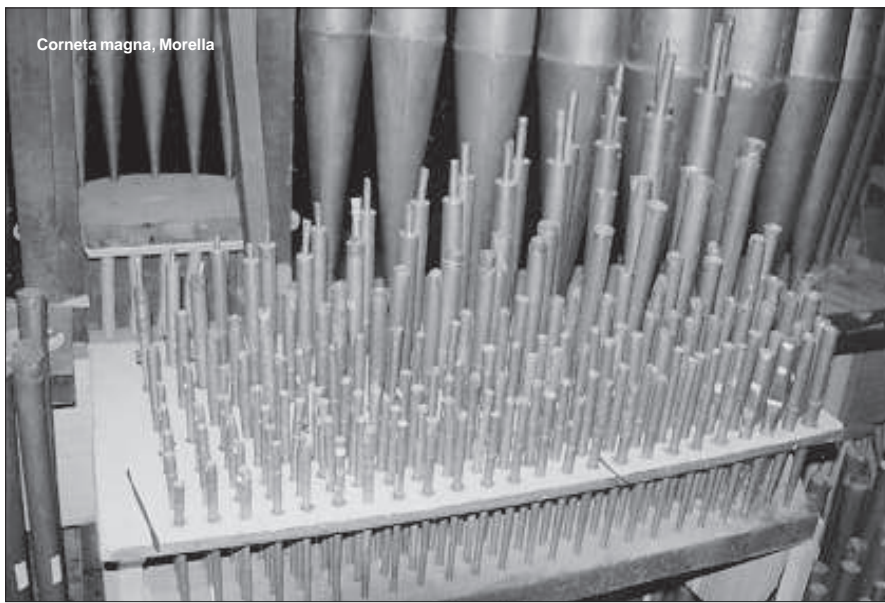
Pedro. Només sabem que va ser capellà.

Francisco Turull (II)

Orguener. Va nàixer l'any 1700. Es va instal·lar per un temps curt al Forcall cap a 1734 i, després, cap als 1740, a Calanda (d'on era la seua mare Juana Portoles) amb els seus germans Juan Antonio i Jerónimo.

Va continuar amb son germà Juan Antonio la professió de son pare i el dos germans van fer moltes coses junts. Estaven domiciliats al carrer de Jesús de Calanda on vivien a la mateixa casa o eren veïns molt pròxims. A continuació indiquem els orgues que va fer:

Sorita, 1729. Treballant amb son pare i els dos firmen al final del document de les capitulacions: *Fran^{co}. Turull Mayor*

en dias y Fran^{co} Turull. menor en dias.

Abocàsser, 1734.

Catí, 1741. En el contracte es diu que té 41 anys.

Beseit; abans de 1745.

Tronxó, 1745

Ermita de l'Avellà, 1746.

Belmonte de Mezquí (actualment de Sant Josep), 1747. Figura al contracte i a les capitulacions, però, segons la firma del secret, l'orgue està fet només per Juan Antonio, son germà.

Saragossa, Sant Pau, (reforma) 1753.

Fuentes de Ebro, 1755.

Francesc (II), que segurament havia après l'ofici de son pare, es va casar tres vegades: l'any 1732 amb Maria Anna Violeta, del Forcall, neboda de Mn. Salvador Violeta que va ser vicari de Sant Miquel de Morella; en 1741 o 42 es va casar amb Maria Lamiel i en 1765 figura en la llista de parroquians de Calanda com habitant del carrer de Jesús, juntament amb la seua dona Ramona Castillo, son fill Manuel i les filles Josepha i Magdalena (i Maria Magrassò que era la criada).

Del primer matrimoni amb Maria Anna Violeta va tenir uns quants fills que van morir de molt menuts: Laura, nascuda i morta el 1732. Vicenta (1734-1735). Salvador que va morir l'any 1741. La mare, Anna Maria, va morir el 1740 de resultes del part d'una de les filles. Segurament d'aquest matrimoni només va arribar a l'edat adulta Dionís.

Del segon matrimoni amb Maria Lamiel va tenir a Joaquín Mariano Benito en 1743, que es va casar amb Maria Bolea i va morir als 20 anys (1763), la filla d'aquest matrimoni Maria Josepha va morir pàrvula un any després, 1764.

Maria Lamiel i Francisco (II) també van tenir a Manuel Joseph (1745) i Joseph Martín (1748) i Bernardo Joaquín (1755-1808) que, segons diu l'acta de la seua defunció, era mestre orguener.

Francisco (II), segons diu l'acta de defunció, va morir d'apoplegia l'any 1772, *alrededor de los 72 años, sin poder confesar ni testar*, i va ser soterrat a l'església de Calanda.

Juan Antonio

Va nàixer cap a l'any 1710. Era deu anys més jove que Francisco (II) i va aprendre l'ofici amb son pare i son germà, amb qui va treballar en moltes ocasions. A partir de 1740, en gairebé tots els contractes figuren junts com *los hermanos organeros de Calanda*. És per això que hi ha el perill de confondre la seua obra amb la de son germà, però hi ha uns quants orgues on figura només la seua firma.

El contracte i capitulacions de l'orgue de Belmonte de Mesquí (ara de San José) estan firmades per Francisco (II), però l'instrument esta signat només per Juan Antonio. En juny de 1998 vam fer la visita a l'orgue i vam veure al fons de l'arca de vents la inscripció següent: *Juan Antonio Turull me fecit anno 1751*.

Juan Antonio firma tot sol les capitulacions per a la important reforma que es va fer l'any 1753 a l'orgue de Sant Pau de Saragossa.

També apareix la seua firma sola al fons del secret de l'orgue de Valldanorfa: *Juan Antonio Turull me fecit anno 1758, Hieronimus Artes ellabuit*.

Les firmes de Juan Antonio en els secrets estan escrites en llapis sobre pa-

per. No tenen la curosa i bonica presentació de les firmes dels Franciscos, que estaven fetes en tinta xina, amb caràcters grossos sobre pell, badana o valdrés com es deia en aquell moment.

Juan Antonio es va casar cap al 1740 a Calanda amb Maria Antonia Vicente i van tenir uns quants fills: Maria Pasquala (1740), Maria Francisca (1745), Maria Antonia (1747), Antonio que vivia amb els seu pare en 1765 i que va ser un dels últims orgueners de la dinastia i Juan Francisco Ramon que figura en l'acta de defunció de son pare com a monjo de Benifassà. En 1765 Joan Antoni està a la llista de parroquians de Calanda com a habitant del carrer de Jesús juntament amb la dona Antònia Vicente, Antoni el xic i Antònia la xica.

Va morir en 1776 i va ser soterrat a l'església de Calanda.

Jerónimo

Va ser fuster, tallista i ajudant d'orgueneria. Hem trobat dues referències de la seua activitat.

La primera, de quan va treballar a Catí l'any 1743. En els comptes de l'orgue podem llegir: "Item pagaren a Pau Sesse y Geroni Turull de Calanda per lo que treballaren de esculptoria y fusteria en l'orgue consta ab recibo de 3 de juliol 1743 ... 34 £ 10 &".⁹

Saragossa, 1753. Al llibre de comptes de Sant Pau diu: *A Jerónimo Turull, su hermano, por componer las contras, una libra doce sueldos*. La menció al germà de l'orguener i la baixa quantitat de la remuneració fan pensar que no era mestre orguener sinó ajudant dels germans orgueners de Calanda.

Es va casar a Calanda, l'any 1738, amb Teresa Hernández i, en 1739, van tindre un fill, Francisco (III), que va continuar l'ofici dels oncles i de l'avi i és autor de molts treballs que consignarem més endavant.

Joseph

Doctor en lleis (*en ambos derechos*). Nascut cap al 1711, es va quedar a viure a Morella on es va casar amb Bautista Beneito filla de Jph. Beneito, ciutadà.

Va ser procurador general de l'Ajuntament, advocat dels *Reales Consejos* i va arribar a regidor perpetu per Sa Majestat. Va tenir actuacions destacades en plets com el de la família Brusca a l'altar del Carme (abans de l'Esperit Sant) per la qüestió de posar les armes familiars al nou retaule, en els exàmens d'ofi-

cis, en les concòrdies entre el Clero i la Vila, en els comptes de l'Hospital, en repartiments d'herències, inventaris i altres instruments notariais. Va ser membre de la comissió de reconstrucció de Sant Miquel d'on era parroquià, ja que tenia una casa al carrer de les Calçades. Va morir en 1784 i va ser soterrat a la Arxiprestal amb soterrament generalíssim, amb l'assistència de les parròquies i les comunitats de religiosos (els franciscans i els agustins).

Li coneixem dos fills: Joseph Antonio, nascut en 1737, que va seguir la carrera eclesiàstica i va morir jove, l'any 1760; i Joaquín Melchor Baltasar Gaspar que, com els noms indiquen, va nàixer el dia dels Reis de 1741.

Roberto

Nascut a Morella l'any 1725, va ingressar al monestir de Santa Maria de Benifassà, on va fer d'abat el quadrienni entre 12-9-1768 i 14-9-1772¹⁰.

Emanuel Vicente

Nascut a Morella en 1721, es va fer religiós dels Agustins i va ser subprior del convent de Casp.

Thomas Joaquín Vicente

Només hem trobat que va nàixer a Morella l'any 1726.

Pedro

Va ser capellà, sabem de la seua existència perquè ix mencionat a l'acta de defunció d'un dels germans i perquè firma a Cantavella (1745) com Mossén Pedro Turull un rebut *en cuenta de pago del organo que mis hermanos Francisco y Juan Antonio han de trabajar para la hermita de N^a S^a del Avella*¹¹.

Néts de Francisco (I)

La tercera generació dels orgueners Turull está formada per tres néts de Francisco (I) que són: Francisco (III), Antonio i Bernardo.

Francisco (III)

Orguener, fill de Jerónimo, nascut a Calanda l'any 1739. Va aprendre l'ofici amb els seus oncles. Es va instal·lar a Sigüenza l'any 1791.

Es va casar amb Francisca Ariño i va ser pare de Francisco (IV) Joaquín que també va ser orguener.

El seu nom figura en vàries obres quan ja els seus oncles s'havien mort, cosa que recolza el fet de ser una tercera generació amb el mateix nom.

Amb l'obra d'aquest orguener comença el declivi de l'obra dels Turull. No podem dir que fera cap instrument complet. Tenim notícies d'una colla de reparacions o reformes que va fer: la Seu de Tarazona, projecte no realitzat, 1785; Atienza, San Juan del Mercado, 1788; Hinojosa; Ledanca; Tortosa, Sant Jaume, 1791; Santa Maria de Benifassà, 1792; Estadilla, San Esteban, 1793; Milmarcos, 1798; el mateix any apareix com a orguener titular de Sigüenza.

A Vall dangorfa, l'any 1815, va fer una ampliació del segon teclat i al fons del secret de la cadireta es pot llegir: *Fran^{co}. Turull Hernandez, Año 1815*. Tenia ja 75 anys, pensem que molt probablement ja el deuria ajudar el seu fill Francisco (IV) Joaquín.

Antonio

Antonio o Juan Antonio (II) va nàixer a Calanda (6/6/1750), fill de Juan Antonio i Maria Antonia Vicente. Vivia a casa de son pare, a Calanda, l'any 1765. En 1799 figura com a veí del Campo de Cariñena.

La seua faena d'orguener consta en els llocs següents: església parroquial del Forcall (1799), reparació i instal·lació d'un *baxoncito*; Àgreda (1804-09), N^a. S^a. de los Milagros, afinació i manteniment; Àgreda (1807), Sant Juan, reparació; Olocau del Rei, reformes, 1820 (a l'Arxiu Municipal hi ha les capitulacions firmades i rubricades per Antonio Turull)¹².

Bernardo

Fill de Francisco (II), nascut i mort a Calanda (1755-1808). No li coneixem cap actuació, però a l'acta de defunció especifica la seua professió de mestre orguener.

Besnét de Francisco (I)

La quarta generació d'orgueners de la saga dels Turull té només un representant: Francisco (IV) Joaquín, fill de Francisco (III), que va nàixer a Calanda el dia 7 de març de 1769.

Orgueners i obres

A continuació indiquem de forma abreujada els orgueners de la família Turull i les obres que van fer

A la dreta 3 jocs de 4 fileres (*lleno, címbala i sobrecímbala*). Els jocs de l'esquerra són originals de Turull

Paleta sonora dels orgues dels Turull des de 1704 a 1757¹³

	Fontespatla 1704	Morella 1719	Sorita 1729	Albocàsser 1734	Catí 1742	Beseit <1745	Tronxó 1745	Belmonte 1751	Valldangorfa 1757
Flautado de 13	+	D	+	+	+	+	+	+	+
Flautado de madera	+								
Octava	+	D	+	+	+	+	+	+	+
Docena	+	D	+		+	+	+	+	+
Quincena	+	D	+	+	+	+	+	+	+
Decinovenas	+	D	+	+	+	+	+	+	+
Veintidocena	+	D							
Lleno (4 fileres)	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sobrelleno		+		3F	+	3F	3F	+	+
Clarín						+	+	+	+
Címbala (4 fileres)	+	+	+	3F	3F	3F	3F	3F	+
Sobrecímbala		+							
Alemana (4 fileres)		+							
Tolosana		MD	+	+	+	+	+	+	+
Violón	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Octava nasarda		+						+	+
Docena nasarda	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Quincena nasarda	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Decisetena nasarda	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Decinovenas nasarda		+							
Corneta magna (7F)	+	+	5F	+	+	+	+	+	+
Flauta travesera							+	+	+
Trompeta real	+	+					+	+	+
Trompeta magna		+							
Trompeta de batalla		+							
Bajoncillo (ME)	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Clarín en 15ª (ME)		+				+	+	+	+
Clarín claro	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Clarín de campana	+	+		+	+	D	D	D	D
Clarín brillante		+							
CADERETA		+		MD	?	+	+	MD	MD
Flautado de madera		+				+	+	+	+
Violón		+				+	+	+	+
Octava		+							
Quincena		+							
Decinovenas		+							
Veintidocena		+							
Veintiseisena		+							
Lleno		+							
Címbala		+							
Nazardo en 15ª		+							
Nazardo en 17ª		+							
Nazardo en 19ª		+							
Cornetilla inglesa		+				+	+		
Corneta ecos (5F)		+	+			+	+	4F	+
Violines		+		+	+				+
Clarín de ecos						+	+	+	
Cascabeles				+					
Timbales				+					+
Ruiseñores									+
Tambor y gaita									+

F = Filera; MD = Mà dreita; ME = Mà esquerra; D = Doble

Francisco Turull (I)

- Fontespatla, 1704
- Gandesa, .. ? ..
- Massalió, 1718
- Montalvà, abans del 1720
- Arxiprestal de Morella, 1719
- Calaceit, 1721-25
- Sorita, 1729, amb Francesc (II)

Francisco Turull (II)

- Sorita, 1729, amb son pare
- Albocasser, 1734
- Catí, 1741
- Beseit, abans del 1745
- Tronxó, 1745
- Ermita de l'Avellà, 1746
- Belmonte de Sant Josep, 1747
- Fuentes de Ebro, 1755

Juan Antonio Turull

Treballa en totes les obres de son germà Francisco (II).

Ell sol va fer:

- Belmonte de Sant Josep, 1747.
- Sant Pau de Saragossa, 1753, una reforma molt important.
- Valldangorfa, 1757-1759

Francisco Turull (III)

Reparacions i reformes:

- Atienza, S. Juan del Mercado, 1788.
- Hinojosa
- Ledanca
- Tortosa, Sant Jaume, 1791
- Sta. Maria de Benifassà, 1792
- Estadilla, Sant Esteve, 1793.
- Milmarcos, 1798..
- Sigüenza, 1789. Orguener titular.

Antonio Turull

Reparacions i reformes:

- El Forcall, 1799.
- Agreda, N^a. S^a. de los Milagros (1804-1809)
- Agreda, Sant Joan, 1807.
- Olocau del Rei, 1820.

NOTES

1.- Milian Boix, M.(1952): *Morella y su comarca. Turismo, Historia y Artes*. Morella.

Milian Mestre, M. (1966): "Historia del órgano de Santa María la Mayor de Morella. *Anuario Musical Español*, XXI. Barcelona. Reedat en 1980, *Organos del País Valenciano*, núm. VI. València

2.- Ros, V. (1987): "Nuevos Documentos sobre órganos dels Maestrazgo", *Cabanilles*, núm. 22, pàg. 24.

3.- Escribano Sanchez, J. C. (1986): "Los órganos de la catedral de Tarazona (1490-1790). Fuentes documentales". *Nasarre*, II, 2, Zaragoza.

4.- Galindo Bisquer, L. (1983): "El órgano histórico en la provincia de Huesca y diócesis de Jaca". Diócesis de Jaca, delegación del Patrimonio Cultural. Zaragoza.

5.- El document està publicat a la revista AU!, núm. 47, a la secció *Dades per a la Història*, pàgs. 28-29.

6.- Arxiu Històric Notarial de Morella (A.H.N.M.). Gaspar Jovaní. Protocol 948, foli 25 r.

7.- Així es desprén d'uns poders que firma a favor de Joseph Ernandes practicant de Calanda perquè cobre el que li deuen els de Montalvà per haver fet l'orgue. Arxiu Històric Notarial de Morella (A.H.N.M.). Gaspar Jovaní. Protocol

941, foli 149 r.

8.- Arxiu Històric Notarial de Morella (A.H.N.M.). Gaspar Jovaní. Protocol 941, foli 149 v.

9.- Puig, J. (1949): "Notas y documentos de artistas: Factores de órganos en Catí". *BSCC*, n. 3, pàg. 204.

10.- Garcia Garcia, H. (1968): "Abaciología del Monasterio de Benifazá". *BSCC*, T. LXVI, n. 3, pàgs. 177-179.

En el llibre de Rodrigo Vidal Querol, editat a la Sénia, que porte per títol *Benifasar visto desde los manuales notariales de la Villa de la Sénia* ix el P. Roberto Thomas Turull com a abat i com a procurador de la comunitat. També ix un Ramon Turull, que era fill de Joan Antoni i nét de Francisco (I)

11.- Puig, J. (1949): op. cit., pàg. 201

12.- Arxiu Municipal d'Olocau.

13.- El quadre conté els registres utilitzats pels Turull en tota la seua producció. Com es pot veure, l'obra més grossa de totes és l'orgue de Morella, de Francisco (I) amb orgue major, cadereta i orgue d'eco (amb el mateix secret i teclat de la cadereta) i que comporta la quasi totalitat de la paleta sonora de l'orgue ibèric de l'època d'or. Els seus fills van fer un tipus d'orgue molt semblant amb un teclat d'orgue major i un altre i un altre inferior de cadireta, més bé orgue d'eco. Com a única novetat cal assenyalar l'aparició del registre de flauta travessera a partir de Tronxó. Un sol instrument té jocs d'adorn: Valldangorfa amb *Tambor y gayta y tres Ruysñores*.

El monogràfic present és un resum de l'article publicat pels autors a la revista *Nasarre* de Saragossa.

* Ricardo Miravet és organista, musicòleg i restaurador d'orgues.

